

ВАРАЖДИНСКИ АПОСТОЛ

Поводом 550. година од настанка

БЕОГРАД – ЗАГРЕБ 2004.

Димитрије Е. Стефановић

ВАРАЖДИНСКИ АПОСТОЛ ИЗ 1454. ГОДИНЕ

Рукопис Музеја Српске православне цркве у Београду бр. 952 (инвентарски број 3/18) познат је као *Вараждински аѲостѲол* из 1454. године. Назван је по месту где је исписан највећи његов део, као и по садржају основног текста.

Увод

Апостол, као богослужбена књига Православне цркве, садржи новозаветне списе: Дела апостолска и посланице апостола. Поред Јеванђеља и Псалтира, Апостол заузима најважније место у литургијском, као и ширем духовном животу цркве и појединаца, што му и обезбеђује високо место у хијерархији традиционалних жанрова грчко-словенске црквене књижевности. Прилагођавање апостолских списа литургијској употреби проузроковало је формирање више врста садржинских састава те књиге. Два основна типа чине *изборни аѲостѲол* и *аѲостѲол ѲуноѲ сасѲава*. Књиге са изборним текстом, краћим или дужијим, садрже читања, тј. изабране делове из наведених новозаветних списа, поређана по редоследу богослужења у различитим циклусима црквеног календара и још неким другим богослужбеним приликама. Апостол пуног састава прилагођен за богослужбену употребу, који садржи и вараждински кодекс, има интегралне текстове одговарајућих новозаветних списа у редоследу који је одређен црквеним канонима, а поједина читања су означена, али нису издвојена. Књиге са оба типа апостолског текста обично садрже и друге црквене и богослужбене текстове мањег или већег обима.

Први превод са грчког на словенски неких празничних читања из Апостола, сматра се, урадили су свети Ђирило и Методије пре поласка на пут у Моравску 863. године. Од тога времена током векова су

се старословенски и црквенословенски (старословенски разних редакција) текстови Апостола, заједно са другим богослужбеним и црквеним књигама, више пута са грчког преводили, редиговали и често преписивали а касније и штампарском техником умножавали.

У новијим истраживањима са великом вероватноћом се претпоставља да ћирилометодијевски старословенски језик, ширећи се на српском духовном простору, од средине 10. века почиње да добија одређена, пре свега, изговорна обележја српског народног језика, и тиме настаје српскословенски језички израз. Тај израз, у којем се све време чува старословенска основа, постаје језик Цркве и великог дела световне писмености код Срба током више столећа, све до треће деценије 18. века.

У историју словенског текста Апостола укључује се и српско-словенски текст вараждинског кодекса. Уз његово комплетно фототипско издање потребно је да се прикаже досадашња литература о њему, његов историјат, да се опише физички изглед, да се нешто каже о писарима, о месту и времену исписивања, о писму, правопису, језику, илуминацији, повезу и садржају, као и да се наведу важнији записи. Све то ће нас донекле приближити оној духовној и културној атмосфери у којој је исписан кодекс, као и некима од околности у којима је сачуван.

Досадашња литература

Вараждински апостол је у литератури више познат по историјском и културноисторијском значају, као најстарији српски рукопис у Хрватској. Као споменик старе писане речи, међутим, скромније је евидентиран и једва описан.¹

Вељко Петровић је 1913. године дао први опис кодекса. Године 1912. кренуо је у испитивање старина „с оне стране Дунава ... у црквама забачених српских општина”.² Међу књигама које је пронашао и описао био је и „Апостол Катарине кћери Ђурђа Бранковића ... рецензије српске ..., писан у XV веку, 1454. г., нађен у Срему”.³ У опису

¹ Наводи се у издању: Д. Богдановић, *Инвенџар ћирилских рукописа у Југославији (XI - XVII века)*, Београд 1982.

² Др. В. Петровић, *Из старе српске књижевности*, Ср[емски] Карловци 1913, 3-4.

³ Исто, 14.

наводи писарев запис и један одломак из Посланице Римљанима апостола Павла. Садржај књиге дели на три дела: (1) уводни део на првих 50 листова, чији садржај нешто касније и детаљно описује; (2) сам текст Апостола; (3) указ о употреби Апостола и блажена свих осам гласова. По Петровићу последња два дела исписала је иста рука. Први део, као и друга два, настао је у 15. веку, али писар није исти. Аутор и анализом водених знакова настоји да потврди исправност свог датирања. На основу те анализе каже да четири накнадно уметнута листа нису млађа од 17. века. За текст блажена тврди да се скоро у потпуности слаже са истим текстом у штампаном Октоиху из 1493. године.⁴ Од записа, поред писаревог колофона, саопштава и запис који се, по њему, налази „на последњем празном листу 7. кватерниона првог дела” ... : „Високоплеменито Високоплеменито родномъ Г[о]с[по]даръ По заповести Г[о]сподина Императора Іософа Перваго Марији Терезиі Собственою ркою. Магистера Совроніа Станоевича вароши Ердеви́ка храма с[вя]таго ѿ[т]ца Николаа Ноембра 16. 1769 лѣто”.⁵

У напомени уз запис додаје да је овај српскословенски Апостол уведен у ердевичку цркву због намере Марије Терезије да сузбије руски утицај, који се највише ширио штампаним богослужбеним књигама увезеним из Русије.⁶ Тог записа сада у кодексу нема. Могуће је да се налазио на листу чији је одерак данас испред листа 51.⁷ Петровић је први скренуо пажњу каснијих аутора на ову стару црквену књигу и њен значај.

Већ је исте 1913. године Петровићев рад изазвао жустру, саркастичну и само донекле оправдану критику познатог историчара Димитрија Руварца.⁸ Он замера Петровићу да поводом описа Апостола не наводи „где се налазио и где се данас налази” рукопис, иако се он сам при објашњењу једног записа одао да је Апостол „уведен био у ердевичку цркву”.⁹ Осим тога, Руварац је обавештен од ердевичког свештеника на који начин је црквени одбор у Ердевику уступио књигу Петровићу и оштро осуђује такав начин присвајања кодекса. Аутору описа се пребацује и то да не зна шта је реч „пракси” у писаревом запису, пошто рукопис назива просто апостолом. Према Руварцу,

⁵ Разрешење скраћеница у запису је наше.

⁶ Исто, 16.

⁷ О томе видети кодиколошки опис рукописа.

⁸ Д. Руварац, *Из старе српске књижевности од др Бошка Петровића*, Бранково коло, бр. 11, 1913, Сремски Карловци 1913, 339-351.

⁹ Исто, 6.

„праксис ... значи Апостол поређан по недељама”, што показује да је он схватио да је у питању изборни текст Апостола, иако га није имао у рукама. Извесно је, међутим, да наш кодекс садржи пуни текст Апостола.¹⁰ Петровићу је замерено и то да је кћер Ђурђа Бранковића, уместо „Катакузином”, као што у писаревом запису стоји, назвао, Катарином. Најоштрији напад је, међутим, аутор описа морао да отрпи због, по Руварцу, незналачког тумачења записа поводом увођења рукописа у ердевичку цркву у време Марије Терезије.¹¹

Нешто више од две и по деценије после Руварчевог осврта на Апостол пажњу скреће Радослав Грујић. Говорећи о духовном животу српских деспота и њихових породица, он наводи најраније преписане српске рукописе северно од Саве и Дунава, међу њима и наш споменик, за који каже да га је 1454. године преписао непознати духовник који је био „придељен српској посади у Вараждину”, граду који је припадао грофу Улриху Цељском.¹² Саопштава и део писаревог записа, као и то да је кодекс у власништву Алексе Ивића, професора Правног факултета у Суботици.¹³

Јелка Ређеп, полазећи од писаревог записа у *Вараждинском айостолу*, оцртава лик и наводи биографске детаље Катарине Кантакузине, кћери деспота Ђурђа Бранковића. Уз рад саопштава и страницу рукописа на којој је запис.¹⁴

У два рада Душан Кашић истиче да су „Катарина Цељска” и њена „србијанска посада” имали своје духовнике. Један од духовника је у Вараждину 1454. године преписао апостол. У оба рада се наводи део писаревог записа. У каснијем од два текста аутор напомиње и то да је рукопис у библиотеци Радослава Грујића.¹⁵

¹⁰ Вараждински апостол је, као што ћемо видети, пуни текст Апостола и читања у њему нису поређана по недељама, као што је то случај у изборним текстовима. Назив „праксиапостол” употребљава се и за пуне и за изборне текстове Апостола, јер оба почињу Делима апостолским (Πράξεις Ἀποστόλων).

¹¹ Д. Руварац, наведено дело, 6-7.

¹² Р. М. Грујић, *Духовни живот Срба у Војводини*, I, [Прештампано из едиције Историјског друштва у Новом Саду Војводина I] Нови Сад 1939, 53-55.

¹³ Р. М. Грујић, наведено дело, 54 и фуснота 54 на истој страни.

¹⁴ Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, Поводом једног записа из праксапостола, писаног 1454. год, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, IX, Нови Сад 1966, 157-161 + 1 слика у прилогу.

¹⁵ Д. Кашић, *Срби и православље у Славонији и сјеверној Хрватској*, Загреб 1967, 7; исти, *Српски манастири у Хрватској и Славонији*, Београд 1971 [друго издање: Београд 1996], 98.

Дејан Медаковић, говорећи о српској уметности на подручјима Славоније и Хрватске, спомиње *Вараждински апостол* као најстарије сведочанство о тој уметности, саопштава писарев запис и објављује неколико снимака.¹⁶

У краћем осврту на илуминацију рукописа београдских збирки, Мара Харисијадис наводи и *Вараждински апостол*, у којем је заставица изведена „у стилу познатом из многобројних старих српских рукописа”.¹⁷

Надахнути текст нашој литургијској књизи посветио је Јован Николић, дугогодишњи парох и прота загребачки, поводом прославања осамстогодишњице града Вараждина. Он подсећа на историјске околности у којима је текст књиге исписан, осврће се на илуминацију рукописа и на писарев запис, објављује и два снимка из кодекса. Наводи да су неки од каснијих записа у књизи важни за откривање њеног историјата.¹⁸

Истичући оданост деспота Ђурђа Бранковића и његових потомака својој православној вери, Војислав Ђурић наводи и црквену књигу преписану при Катарини Целској, у којој заставица „припада целини књижног украса из Моравске Србије”.¹⁹

Радмила Ковачевић је у својим радовима, на основу поређења са старијим црквенословенским текстовима, описала неке језичке и текстуалне особине најмлађе редакције српскословенских апостолских текстова. Тим описом је обухваћен и одговарајући текст у вараждинском кодексу. Аутор на више језичких нивоа (морфологија, синтакса, творба речи) указује на примере грецизације, која је у духу најмлађе редакције спроведена и у нашем тексту.²⁰

¹⁶ Д. Медаковић, *Белешке о српској уметности у областима старе Славоније и Хрватске*, Старинар, V-VI, Београд 1954-1955, 317 + 3 слике 318, 319, 320; исти, *О српској уметности у областима старе Славоније и Хрватске*, [зборник:] Путеви српског барока, Београд 1971, 227.

¹⁷ М. Харисијадис, *Рукописи из београдских збирки*, Годишњак града Београда, XX, Београд 1973, 325-338.

¹⁸ Ј. Николић, *Најстарија српска рукописна књига у Хрватској*, Глас светих равноапостола Ђирила и Методија, Издаје Загребачка епархија, год. VII, бр. 104, јануар-април 1980, 10-12 + 1 снимак на насловној страни.

¹⁹ В. Ј. Ђурић, *Последња уметничка жарниша, Историја српског народа*, II, Београд 1982, 542 + 1 снимак 541.

²⁰ Р. Ковачевић, *Неки проблеми грецизације у црквенословенским апостолским текстовима у XIV и XV веку*, [зборник:] Научни састанак слависта у Вукове дане, 14/1, Београд 1985, 123-128; иста, *О ревизији словенског апостолског текста*, Полата книгописна, 15-16, Нјмеген 1985, 100-108.

Поводом поређења Михановићевог одломка Апостола из 12. века са више десетак црквенословенских апостолских текстова, који су исписани између 13. и 17. века, издваја се тридесетак текстова од средине 14. до средине 17. века, међу њима и *Вараждински апостол*. Они показују језичке и текстурелне особине најмлађе редакције у српскословенској рукописној традицији.²¹

Историјати

Од исписивања већег дела кодекса или другог дела конволута 1453. или 1454. године па до прве половине 18. века судбина рукописа, као што ће се и видети, мало је извесна. Може се само претпоставити да се у то време користио негде на просторима Славоније или Срема. О каснијој судбини понешто сазнајемо из записа и одговарајуће литературе. Према записима (1, 24) из кодекса, у првој половини 18. века налазио се у селу Ердевику у власништву „попа Суботе”.²² Из литературе сазнајемо да је поп Субота Ђурић, парохијски свештеник у ердевичкој цркви Светог Николе, међу својим „српским” књигама имао и Апостол.²³ У једном од записа (21) читамо да је после његове смрти књигу откупило село, и тако је била у цркви Светог Николе (4, 13, 20). У записима из друге половине 18. века, између осталих, спомињу се имена свештеника Михаила Поповића (3, 16, вероватно и 15) и учитеља Софронија Станојевића (6, 11, 13, 17). О „генералној визити” јеромонаха Герасима Радосављевића, архиепископско-митрополитског егзарха, ердевичкој цркви сведочи један од записа (7). Рукопис је почетком 20. века, као што смо видели, из ердевичке црквене општине доспео у приватне руке. Прво се нашао у власништву Вељка Петровића, затим Јоце Вујића старијег и млађег. Од овог другог га је добио Алекса Ивић. Од њега је стигао у значајну и богату рукописну збирку Радослава Грујића, која се данас налази у саставу Музеја Српске православне цркве у Београду. Кодекс је са другим експонатима средином

²¹ О томе видети радове: Д. Е. Стефановић, *О ујоредном исписивању црквенословенских апостолских текстова*, [зборник:] Научни састанак слависта у Вукове дане, 14/1, Београд 1985, 109-116; исти, *Нешто о односу црквенословенског текста апостола и одговарајућег грчког текста*, Зборник радова са III међународне хиландарске конференције одржане од 28. до 30. марта 1989, Београд 1995, 419-429.

²² Записи из кодекса, који су на крају нашег описа објављени, означени су арапским цифрама у загради.

²³ О попу Суботи видети: *Српска Митрополија Карловачка око половине XVIII века*, приредио: Димитрије Руварац, Сремски Карловци 1902, 99-100.

осамдесетих година био изложен у загребачком Црквеном музеју Епархије загребачко-љубљанске и унесен у каталог исте изложбе.²⁴ Овај споменик српскословенске писмености 15. века године 1985. и 1986. налазио се и међу експонатима изложбе „Писана реч на тлу Хрватске”.²⁵

Кодиколошки опис

Кодекс *Вараждинског аџостола* је конволут, што значи да у истим корицама садржи два посебно писана дела. Оба дела су исписана на папиру. Листова је I+282+II, тј. 282 листа и два корична листа. Просечна величина листова: 280x190 мм. Кодекс је сложен од 7+29 (36) свезака и 2 x 2 касније уметнута листа. Два посебно писана дела имају одвојену нумерацију свезака. Листови 1 - 30 (и 31. лист је означен цифром 30, али за њим следи лист са цифром 32) имају фолијацију (бројну ознаку) старијом руком (XIX век?), а млађом руком и графитном оловком означени су листови 32 - 282. Листови рукописа нису оригиналног формата. Они се од спољашње ивице према унутрашњој сужавају. Хоризонтално сужавање листова, као и одсецани делови маргиналних ознака упућују на то да су данашње димензије листова настале приликом каснијег преповезивања. Рукопис је био захваћен влагом од које су потамнели мањи или већи делови великог броја листова (изузетак су новије уметнути листови 90-91 и 242-243).

Први део конволута има I (корични)+50 листова. По страницама је исписано најчешће 19 редова на простору просечне величине од 215x140 мм. Свезака има 7 (I⁵, II⁸- VI⁸, VII⁵). На првој и последњој страни појединих свезака сачувана је већина оригиналних ознака старословенским словним бројевима. Из свеске I недостају листови, из свеске 7 (тернион) остао је одерак од шестог листа. У свесци 1, уместо садашњег редоследа листова (1-5), према правом редоследу текста, листови треба да су поређани: 1, 3 - 4, 2, 5, с тим што између листова 4 и 2 настаје прекид у тексту. Писар и место писања нису познати. Листови овог дела конволута, према филигранолошкој анализи, произведени су крајем XV или почетком XVI века, али неки од словних облика више упућују на исписивање текста у 16. веку.

²⁴ О томе видети каталог: *Музеј Српске православне цркве Епархије загребачко-љубљанске*, Загреб, Попис експоната, Београд 1985. Рукопис је био изложен под бројем 100.

²⁵ О томе видети издање: *Pisana riječ u Hrvatskoj*, Muzejski prostor Zagreb, Jezuitski trg 4, Zagreb, 28. listopada 1985-23. veljače 1986, 432.

Други део конволута, који садржи Апостол, има 231+I (корични) лист. На страници обично има 26 редова, са изузетком новије уметнутих листова (90-91 и 242-243) на којима је углавном 27 редова. Простор исписаног текста по страници заузима 193x120 мм. Свезака је 29 (I⁸- IV⁸, V⁷, 2 I, VI⁷, VII⁸-XXIII⁸, XXIV⁷, 2 I, XXV⁷, XXVI⁸-XXIX⁸). На свескама су претежно сачуване оригиналне ознаке. Палеографска анализа показује да је највећи део текста исписала једна рука, а да је само део текста на листу 151' (последњих девет редова од речи *оуповаю* ...) и цео текст на листу 152 дело друге руке. Непознати писар и његов помоћник извели су текст Апостола и текстове који следе иза њега између 1. септембра 1453. и 31. августа 1454. године у Вараждину, у цељској грофовији, при кнегињи Катарини Кантакузини, сунпузи Улриха Цељског и кћери деспота Ђурђа Бранковића, као што се то казује у запису на листу 258. Назначено време исписивање Апостола добро потврђује и анализа водених знакова.

Филигранолошка анализа открива да најмлађем делу кодекса припадају корични и накнадно уметнути листови (91-92 и 242-243), као и парче хартије којим је лист 126 поправљан. Накнадно уметнути листови нису у саставу свезака. На њима су исписани они делови апостолског текста који су се налазили на раније вероватно изгубљеним или јако оштећеним листовима оригинала. Ти нови листови уложени су у рукопис приликом његовог обнављања, вероватно, у првим деценијама XVIII века. Њихова хартија била је у промету између 1703. и 1710. године.²⁶ Ово комплетирање апостолског текста урадио је непознати писар.²⁷

Писмо и облици слова

Осим најмлађе руке из 18. века, остале три пишу правилним полууставом средње величине, карактеристичним за 15. и 16. век. Правилност уставних потеза ремете различите димензије и различити облици истих знакова, као и брзописни елементи. Три преписивача имају најчешће сигурне и писању вичне руке. Вертикални потези претежно искошених или повијених удесно словних облика дебљи су, а хоризонтални тањи. Писмо се задржава на линији реда. Десна маргина обично остаје непоравната.

²⁶ О томе детаљније видети филигранолошку анализу у овом издању.

²⁷ У атрибуцији писарских руку колегијалну помоћ нам је својевремено указала данас већ покојна Луција Цернић, тада стручни саветник Народне библиотеке Србије. И овог пута се са захвалношћу сећамо њене колегијалности.

У првом делу конволута правилно полууставно писмо је нешто крупније и растреситије, у другом делу је писмо главног скриптора и његовог помоћника нешто ситније и збијеније.

Неколико словних облика, који су мање или више заједнички код сва три писара, имају карактеристичне особине уставних слова 15. века.²⁸ Слово *д* са дугим неједнаким и често косим подницама. Слово *н* писар апостолског текста и његов помоћник пишу на старији начин, то јест водоравну пречкицу смештају у средњи део слова, а писар уводног дела текста чешће има искошену пречкицу у горњој половини слова, што је више у духу 15. и 16. века. Сви писари пишу слово *м* у облику цик-цак линије са углом на саставу унутрашњих стабала на доњој линији реда, с тим што се код руке првог дела конволута појављује и облик са луком уместо угла. Код сва три писара преовлађује троног *т*, али се ређе јавља и уставно једноног *т*, као и старији брзописни облик са високим усправним стаблом на који својом средином налаже положена извијена црта и за 15. век карактеристичан новији брзописни облик сличан цифри 7. Слово *ч* сви скриптори пишу у асиметричном и једнопотезном облику са мање или више развученим луком, који десним крајем при врху додирује извијено стабло. Облик *ѿ* са три крака који додирују горњу линију реда имају главни писар основног текста и писар уводног текста. Помоћник главног писара, међутим, пише старију варијанту тог знака, у којем средњи део не допире до горње линије. Код главног писара се јављају и крупнији брзописни облици са сасвим ниским средњим делом.

Код писара првог дела конволута неки словни облици имају посебности 15. и још више 16. века. Тако у диграму *ы* два вертикална елемента су искошена један према другом, у слову *є* је средња линија искошена нагоре, за разлику од традиционалнијег облика где је она равна. Писар прилично сигурно разликује облике и функције слова *є* и *е*. Изричито за 16. век и касније је карактеристичан облик *ф* (и *ѱ*) са врхом усправног стабла повијеног удесно. Рука првог дела, у односу на руке у другом делу књиге, прави јаснију разлику у обликовању *ь* и *ѣ*, иако се и код ње јавља један „прелазни облик” који се једном сасвим дискретном водоравном цртицом на врху стабла разликује и од танког и од дебелог јера. Два јера се и функционално јасније разликују у првом делу конволута.

²⁸ О облицима слова у 15. веку видети: П. Ђорђевић, *Историја српске ћирилице, Палеографско-филолошки прилози*, [друго издање], Београд 1987, 108-113.

Уочљиве су разлике у обликовању слова између главног писара и његовог помоћника у другом делу конволута. За разлику од искошених вертикалних потеза главне руке, помоћникови потези су усправнији. Главни скриптор пише, на пример, а са краћим косим стаблом и петљом са луком, помоћник има исто слово са дужим косим стаблом, који и доле и горе прелази ширину реда, и петљом са оштрим углом. Главна рука има тропотезно ж са редукованим или нешто вишим врхом стабла, у помоћниковом писму тај, такође, тропотезни знак има стабло које обично прелази линије реда. Главни писар пише традиционални уставни облик јата (ѳ), који искошеним стаблом прелази горњу линију а пречка са левом краћом квачицом је на горњој линији. Помоћникова рука има сличан облик за јат, али се лева краћа квачица од пречке обично спушта до доње линије. Видљива је разлика и у обликовању слова к. За разлику од помоћникове руке, код главне руке усправно стабло, као први саставни део облика, и преломљена линија, као други саставни део, прилично су удаљени један од другог.

Међу словним облицима главног писара је традиционално обично € у облику усправног издуженог лука са водоравном цртицом која додирује средину лука, дужом од крајева лука. Његово широко € представља заобљенију варијанту обичног €. Понекад се појављују и прелазни облици за које се не може сасвим тачно утврдити који је знак у питању, тим пре што та два знака нису ни функционално јасно издиференцирана, што ће се показати у анализи правописа. Поред ова два облика, исти писар на крају реда пише и надигнуто обрнуто э.

Слова танко јер (ѣ), као и „високо” јер (Ѧ) са издуженим усправним стаблом, на врху повијеним улево, јављају се и код главног писара апостолског текста и његовог помоћника. Пошто је стабло променљиве висине, нарочито код главног писара, оно, ретко, налачи на уставно дебело јер (ѣ), које се може схватити као трећа варијанта слова јер. Такви облици јерова показују прелазно стање између једнојеровског и двојеровског система на нивоу обликовања слова. То прелазно стање се показује и у само делимичном разликовању ортографске функције тих знакова.

Сва три писара, поред традиционалног уставног обликовања, велика слова и мања иницијална слова пишу и брзописним манирима.

Четврти писар кодекса, из прве половине 18. века, у допуњавању текста Апостола, показује се, није био нарочито вешт у опонашању полуустановног писма из 15. века. Слично главном писару, кога је очигледно желео да опонаша, и међу његовим словним облицима има три облика јера, који су функционално мање издиференцирани. Он је прилично несигуран и у разликовању облика € и є.

У текстовима кодекса је сразмерно ретко спајање сугласничких слова у лигатуре. Уобичајене лигатуре су т+в, т+р. Пример за брзописно обликовање лигатуре је брзописно т спојено са і на крају реда (185').

Од надредних знакова сва четири писара користе спиритусе и акценте. Исто тако сви они употребљавају надредни пајерак (апостроф ") на месту јерова и надредну титлу, као ознаку за скраћивање речи. О тим знацима, које свака рука обликује на свој начин, више ће се говорити у поглављу о правопису.

Неке правописне и језичке особине

Правопис и језик текстова varažдинског кодекса из 15. и 16. века у тесној је вези са духовним и културним кретањима код православних Јужних Словена, која су започела у другој половини 13. века и пуни замах добила у другој половини 14. века. Она су остала значајна и у каснијим столећима и проширила се на источнословенске просторе. Средиште тих кретања постала је Света Гора. Ту су се словенски текстови, међу њима и списи Светог писма, исписивали, ревидирали, редиговали и поново преводили. Образовани посленици тих кретања на располагању су имали проверене и јединствене грчке и словенске узорке и према њима су стварали своја дела. Врсни познавалац наше старе писане речи Владимир Мошин поводом тога каже: „Културна преоријентација Срба и Бугара према Византији пренела је жаришта јужнословенске просвете у њихове манастире на Светој Гори која је у то доба била центар Византије, па и читавог православног света... У светогорским преводилачким и преписивачким радионицама морала се осетити и потреба прецизније регламентације правописа; требало је при томе да се угледа на Грке који нису имали само исправне канонске текстове већ и филолошку литературу, напосе граматичку..."²⁹ У оваквим кретањима стварала су се правила и пракса ресавског правописа и светогорске редакције језика и текста. Они су током векова, уз одређена колебања, остали меродавни за многе српскословенске текстове, па већим делом и за текст varažдинског кодекса.

²⁹ В. Мошин, „Револуције” у историји старој српској правописа, Српска књижевност у књижевној критици, 1, [друго издање], *Стара књижевност*, приредио: Ђорђе Трифуновић, Београд 1972, 256.

Српскословенски текст наше црквене књиге изведен је мање или више истим ресавским правописом, који има подоста елемената раније рашке ортографије, као и елемената прелазног карактера, што значи да се у истој појави мешају елементи обе праксе. Има и таквих појава које не могу да се сврстају ни у једну правописну школу. Текстови са недоследним ресавским правописом и мешовитим цртама карактеристични су за многе рукописне споменике српскословенске писмености XIV, XV и каснијих векова. Може се рећи, на основу досадашњих сазнања, да једва и постоји оновремени текст у којем би се у потпуности спроводила норма ресавске ортографије. Док су ствараоци рашке нормиране школе (XIII и XIV век) настојали да се у правопису што више одражава изговор („пиши како говориш“), посленици ресавске школе, као што је речено, следили су грчке и старословенске узоре. Тиме се ресавска пракса прилично удаљила од принципа рашке и теже усвајала. Традиционалне атрибуте „рашки” и „ресавски” у називима српскословенских правописних школа треба схватати условно, јер они са извесношћу не означавају ни место настанка нити територијалну распрострањеност тих школа.

Будући да су текстови четири руке у кодексу исписани у основним цртама сличним правописом, детаљније ћемо анализирати само правопис главног писара у апостолском тексту. На важније нијансе одступања од ортографије главног писара код остала три скриптора указаћемо уз опис појединих особина у апостолском тексту или посебно. Анализу правописа и језика споменика урадили смо на основу увида у текстове на више места, а не на основу њиховог континуираног ишчитавања.

Писање јерова (ѣ; њ). Нормирани рашки правопис је једнојеровски (обично танко јер њ) у свим положајима, у свим морфемама речи, у слабој и јакој позицији. Идеална ресавска ортографија је, по правилу, двојеровска (дебело јер ѣ и танко јер њ). Дебело јер ѣ означава фонетску (или „ресавску”) позицију у речи и изговара се као *a*. Танко јер остаје мукли словни знак. Изговорни положај јера је у предлозима вѣ; кѣ и сѣ; префиксима сѣ-; вѣ-; вѣз- и др. (понекад и тамо где у старословенском није било полугласника), у иницијалним групама вѣ-; вѣс- и другим позицијама.

У одељку о словним облицима нашег апостолског текста скренули смо пажњу на то да се, поред танког јера, јавља „високо јер” Ђ (а ретко и његова варијанта која личи на уставно ѣ). Иако се облички издвајају два (или три) јера, они се функционално само делимично разликују, јер и изговорну и муклу позицију означавају оба јера. Ипак, на процес ресавизације правописа актуалног текста указује и то да се у

изговорном положају нешто чешће налази високо јер (или његова графичка варијанта), а мање танко јер. Мукли положај је упадљиво више пута означен танким него дебелим јером. Делимични наставак једнојеровске рашке традиције показује се у ређем или чешћем јављању њ (као и њ) у изговорној и муклој позицији, дакле, у свим позицијама где се пише јер. У неким случајевима се на месту јерова ставља знак пајерак (ʔ), што је трајна одлика наше старе писмености, или се слово јер на месту некадашњег полугласника сасвим испушта.

У изговорном положају чешће се пише високо јер, а ређе танко јер, нпр. вѢ 51, вѢпрашахоу 51, вѢзн[ε]се се 52', вѢсакъ 53, дѢщи 62, нзѢгнаше 64; сѡвѣтннкы 57, чѡстанѢ 60, вѡ 68, вѡзведоше 68, вѡнь 70. У том положају на месту јерова може се јавити пајерак, нпр. д'ѡцере 53, нз'ѡраше 60', в'сакѢ 85, в'довнице 68, т'моу 99, а има доста примера где се у тој позицији јерови сасвим испуштају, нпр. всеѡ 51', всакоу 53, сказаѡѢ 53', сконча 55', нзгнаше 76.

У средини речи (у корену, суфиксу и наставку) на много места уместо јерова ставља се пајерак, нпр. прнеѡ'ше 53', пособ'ствова 62', сѢн'мншн 59', дѡр'мн 59, кон'ныкъ 94'. У том положају се јерови често и испуштају, нпр. старцн 57, люднн 57', ѡвѡе 65', сѢнннхѢ 82', ѡбзавше 89'.

На самом крају речи после сугласника чешће се пише њ, а ређе Ѣ, нпр. азѢ 92, вѢставѢ 92, оустѢ 92', вѡп'ють 93, павѢ 93, нматѢ 93'; воднѡѢ 92, соушнхѢ 92, павѡѢ 93, чѡстѢ 93', сѡтннкѢ 94. У истом финалном положају уместо јерова се ставља пајерак када је следећа реч енклитичка, нпр. пишѡт' во 52, он' же 54', нспѡн' се 56'.

Вокално *л* и *р*, по правилу, означавају се јеровима, нпр. слѢга 58, нспѡнѢ 60', вѡѢхоуѡ 64', пѡкъѢ 93, вѡнь 101', ѡвѡг'ѡте 101'; ѡѡрѡзѢ 59, ѡдрѡжан'ѡ 61', крѡв'ю 89, срьѡвѡдѡѢ (!) 79, крѡмыѡ 101' сѡмръѢ 137', али има примера и са пајерком, нпр. ѡкр'сннх[Ѣ] 59, ѡмр'тын 61'.

Вокализације. Јављају се облици са старословенском вокализацијом њ>ѡ и Ѣ>ѡ у мање или више традиционално устаљеним примерима цр[Ѣ]ковѢ 54', кровѢ 63', правѡднаѡ 55'. Знатно су бројнији примери српскословенске вокализације некадашњих примарних и секундарних полугласника њ и Ѣ у *а* у разним позицијама, нпр. нзѡвѡ 52, тѡмнице 59', чѡстанѢ 60, множаство 60', сѡвалѢ 64, оѡмарша 77, мѡнѡ (уместо мѡнѡ) 223. Уочавају се и ређи примери обрнутог процеса, где се на месту етимолошког *а* пишу јерови, нпр. сѡмар'ѡ 51', сѡдѡѡкѡска 59, сѡвалѢ 67, сѡмѢ (уместо сѡмѢ) 97'.

старим српским рукописима. Тако је, на пример, у речима *раздѣланте* 76', *молеще* 77', *аше* 97. Група *ју* се увек пише из рашког правописа наслеђеном лигатуром *ю*, која се сасвим сачувала и у ресавској пракси. Она се чува у свим позицијама, нпр. *югоу* 100', *юже* 219, *влоуѣаюше* 95, *многую* 95', *вѣпїюше* 98, *ношїю* 95, *твою* 95'. Лигатура *ю* јавља се и у архаичној групи *чю*, нпр. често у корену *чюд-* 57, 57', 61 и на другим местима.

У најмлађем сегменту текста писар обично не узима у обзир функционалне разлике између *е* и *є*.

Писање слова о, широко о и ѿ. У другом делу конволута доста је јасна тежња да се на почетку речи пише *ѿ* или широко *о* (понекад са тачком у средини), ретко обично *о*. У именима страног порекла у средини речи, по правилу, јавља се *ѿ*, а само ређе широко *о*. Обично *о* ретко се пише на почетку речи словенског порекла, али је уобичајено у средини и на њиховом крају. У та два положаја ређе се пише *ѿ*. Оваква тежња у дистрибуцији слова за означавање гласа *о* још је доследнија у првом делу.

Писање слова ї. У вези са означавањем гласа *ј* по ресавској правописној норми треба истаћи типичност група слова са почетним *ї* иза којег следе вокалска слова, која су у изговору прејотована, као што су *їа*, *їе*, *їн* и *їа* (*ија*, *ије*, *ији*, и *ију*). За већину ових група већ смо видели потврде. Остаје да групу *їн* илуструјемо примерима: *вѣдрѣжанїн* 96', *сїлнїн* 96'. Међу раније наведеним примерима појављују се и групе *їа*; *їе*, које су у погледу правописних школа хибридне и представљају прелаз између рашке и ресавске ортографије. Несигурност писара у примењивању правописних правила открива се и у, истина, ређим облицима типа *ждрѣїна* 52', *моуїїне* 53, *соудїню* 62 или *лоодїкїн* 212, који нису ни по једном од правописних система старе српске писмености. Та несигурност се показује и у писању почетне групе слова у речима страног порекла, на пример, према грчком *їа* у облицима *їаковѣ* 51', *їаковѣ* 51', *їакова* 62, *їакова* 61, као и у осталим сличним примерима са почетним *їе*; *їн*; *їо*, *їоу* (према одговарајућем грчком узору). Таква колебања се показују и у првом делу конволута, нпр. *оуїїана* 5, *оуїїановѣдн* 5. Сем ових група, *ї* се, по ресавском узусу, у страним, а ређе и домаћим речима јавља и између два сугласника (од којих други није *ј*), нпр. *ѿѿфїле* 51, *фїлїпѣ* 51', *самфїроу* 58, *кїлїкык* 95; ређе и *сѣпїсана* 51, *ї* (*везник*) 57, *моуїїтї* 57, *вл[а]говѣстїтн* 66, *езыцї* 57'. Слово *ї* се понекад пише на самом крају реда, што налазимо већ и у рукописима исписаним по рашкој традицији, нпр. *вѣ пльтї* 209', *чест* 210. Група *їн* понекад, мимо правописних школа и етимологије, означава самогласник *н*, нпр. *пїнцѣ* 54', *вѣ црквїн* 59, *мїнрѣ* 70.

Најмлађа рука из 18. века за означавање крајњег *j* често користи *й* из рускословенске азбуке, нпр. сѣй 90, людеѣ 91, днеѣ 91’.

Означавање мекоће сузласника *л’* и *н’* (*љ*, *њ*) у зласовним зрујама *ља*, *ље*, *љи*, *љу* и *ња*, *ње*, *њи*, *њу*. Посебан словни знак за ове сугласнике не постоји у српскословенском. У актуалном тексту гласовне групе *ља* и *ња* најчешће се пишу као *ла* и *на*, а само ретко као *ла* и *на*, нпр. љвѣиак 51, днвѣаахоу 52’, оџлобѣааше 64’, рнмѣанннъ 93, моѣахоу 96, свѣд[ѣ]теле 99; послѣднѣа 51, н[ы]нѣа 60, покланѣти 63’, а ређе изѣавнѣа 63, оуѣнѣати 65, рнмѣаннѣа 93, гоуѣытѣла 95’; н[ы]на 57’, г[оспод]нѣа 74, закѣннѣмъ 86. Гласовне групе *ље* и *ње* се најчешће пишу као *ле* и *не*, а знатно ређе са обичним *е*, нпр. свѣдѣтеле 51, нсѣѣѣѣаахоу 59’, нсправѣнѣѣм[ѣ] 95, вѣселѣнѣн 95’, оуѣнтѣле 220; нѣгоѣе 51, нѣм[ѣ] 52, занѣ 65, нѣмѣнѣѣе 96’, манѣ 223, а ретко нѣмѣе 57, кѣ нѣн 58’, гонѣнѣе 64’. Претежан број прејотованих вокалских слова показује доминантан утицај рашке традиције.

Док се традиционалне групе *лю* и *њу* такорећи увек пишу за изговорно *љу* и *њу*, нпр. зѣмљу 57, ханаѣнју 62, али и домашноју 212, у означавању изговора *љи* и *њи* показују се извесна колебања између најбројнијих и традиционалних писаних облика *ли* и *ни*, нпр. зѣмли 51, поуѣстѣни 63, и знатно малобројнијих *лы*, *ны* и *нѣ*, нпр. зѣмлы 69, корѣклы 10’; нѣм[ѣ] 51, нѣх[ѣ] 57’, поуѣстѣны 62’; нѣју 54, нѣмъ 57. Примери са *н* су етимолошки правилни. Случајно јављање *ї* на месту *н* не подлеже правописним правилима. Појава повременог писања *ы* за „означавање мекоће” претходног *л* и *н* такође нема системски карактер, али је, изгледа, део дуготрајније и раширеније тежње да се и графијски издиференцирају изговорне групе *ли*, *ни* и *љи*, *њи*.³⁰

Писање *јерија* (*ы*). Недоследност у писању тога знака све време, мање или више, прати стару српску писменост. У нашем тексту је нешто ређа та недоследност у мешању слова *ы* и *и*. У случајевима мешања чешћа је замена слова *н* на етимолошком месту са словом *ы*. Тој појави доприноси, с једне стране, тежња да се означи мекоћа одређених сугласника, о чему је већ било речи. С друге стране, постоји тежња, која се не

³⁰ О томе видети радове: А. Младеновић, *Белешке о графији и језику у „Житију Стефана Дечанског” Григорија Цамблака*, Зборник за филологију и лингвистику, XXIV-1, Нови Сад 1981, 32; Д. Стефановић, *Најомене о језику најстаријег српског четвороројеванђеља*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLIII, Нови Сад 2000, 566.

своди само на наш споменик, да се у флексији облика изврши та замена, нпр. *снамы* 53, *болезны* 53', *жизны* 55, *областы* 58, *црквы* 59', *оученикъ* 66', али и на другим местима, нпр. *сырѣтъ* 52, *выднѣ* 54, *сылн* 61, *пакы* 71, *рады* 89. Знатно је мање примера за обрнуту замену, наиме да се на етимолошком месту *ы* пише *н*, што би се очекивало због изговора у српском народном језику, нпр. *слишыте* 53, *равн* (ак. множ.) 53, *оусти* (инст. множ.) 55', *вѣрн* (ген. јед.) 72, *равнинн* 80', *тисоуциникъ* 93. Понекад се групом слова *ын* означава самогласник *и* на месту етимолошког *н* или *ы*, нпр. на *землын* 53, *бынкше* 71'; *о именын* 78.

Најмлађа рука на месту *н* или *ы*, које чешће меша, понекад комбинује јер променљивог облика са *н*, нпр. *преываюуцинн* 90; *шевнчаехъ* 90'.

Писање јата (ѣ). Слово *ѣ* у великој већини случајева пише се где му је по етимологији место. Изузетно се јављају мешања са *е* у оба смера. Чешћа или ређа мешања *ѣ* и *е* су одлика многих текстова старе српске писмености за све време њеног трајања, а нарочито у каснијим вековима. Примери за *е* уместо *ѣ*: *вндехом[ь]* 57, *ндехому* 97', *дльготръпенн* 208', *телесн* 209, *телеснѣ* 209'; примери за *ѣ* уместо *е* су малобројнији: *вѣанкоую* 51, *прѣидѣтъ* 52.

Најмлађа рука на етимолошком месту *ѣ* чешће пише *е*.

Према ресавској ортографској норми, не сасвим доследно, користе се из грчког преузета слова (*ξ, ψ, φ, ν* тј. *ϕ*) у речима грчког порекла, нпр. *финанѣ* 95, *алѣсандра* 219; *ѣлолицѣн* 52, *ѣлицѣ* 75'; *ѣвда* 60, *аѣннѣ* 212, али и *атинѣ* 82'; *лѣѣа* 95, *прѣзвѣтерѣх[ь]* 219'.

Писање сугласника *ђ* и *ћ*. Меки сугласници *ђ* и *ћ* из народног језика јављају се и у српскословенском, такорећи за све време његовог трајања, али само у позајмљеницама из других језичких израза. Ти су сугласници у нашем тексту доста чести и означавају се у групама слова типа *кѣ* за *ће* и *гѣ* за *ђе*, у запису и *га* за *ђа* и *гю* за *ђу*, нпр. *акѣадам* 52, *садоукиен-* 56, 59, 93', 93', *кѣсарію* 66, *макѣдонію* 80, *кѣгѣхрѣх[ь]* 84', *скѣва* 86; *нѣгѣрь* 73, *нѣмоноу* 95; у запису: *г[о]сп[о]гѣ*; *гюргта* 258'.

Губљење ејеніѣіскоѣ л. Редак пример у другом делу *корабником* (жѣ) 101 (али на истом листу, као и другима местима, и *корабљници*) и *корабъ* 20 у првом делу упућују на раније јужнословењске предлошке.

Рука у првом делу конволута се по мањем броју особина разликује од главне. Тако се *ь* и *ѣ* јасније разликују по функцији у духу ресавских правила. Истовремено, доста доследно се јавља *ь* у почетном

слогу и у средини речи, у јаком и слабом положају. То показује утицај рашког правописа. Примери: мѣзда 24, кѣзнь 26', чѣсть 32, силнь 36, сѣмръти 36, богатѣства 24', кѣстѣство 28', добѣкѣствѣнѣ 35'.

У првом делу конволута вокализација типа $\epsilon < \text{ь}$ јавља се у примерима метежѣнь 15, многочѣдѣнь 21. У примеру тѣчѣю 27' на првобитно слово \circ писаревом руком је накнадно додато високо стабло са пречком, што упућује на вокализацију типа $\circ < \text{ь}$, у којој је \circ накнадно преправљено у Ђ. Поводом исте појаве на антивокализацију ($\text{ь} < \circ$) указује облик сѣвою. Овај тип вокализације јерова не спада у српскословенски изражајни систем. Он се може појавити под утицајем других јужнословенских (бугарско-македонских) узорака, али се не могу искључити ни утицаји источнословенских узорака. Српскословенска вокализација се само изузетно јавља, на пример кавѣцѣте 27, али на њу упућује и облик лѣвана 34, уместо лавана.

И у првом делу конволута је честа употреба прејотованих слова ia ; ie и на почетку речи и слога у речи. Широко ϵ је у духу ресавског узуса најфреквентније на почетку речи. У истом положају не тако често јавља се ie . На почетку речи и слога у речи сасвим ретко је обично ϵ . У том тексту се чешће јавља знак й за j (неслоговно и), најчешће у облицима суперлатива, нпр. лютѣйше 10, тврѣдѣйше 38, дивнѣйше 38, али и тайно 36' сѣй 91. Да ли је тај словни облик део развоја ресавске палеографске праксе, за шта има потврда у литератури,³¹ или се пише под утицајем неког источнословенског узорка, треба боље истражити.

Ресавске групе вокалских слова типа ia , ie (ie) у првом делу конволута пишу се доследније него у другом делу.

Рука првог дела конволута у неколико усамљених примера на месту ϵ пише ie : кнези, кнези 5, али и дѣтии 19, нконѣ (акуз. множ.) 28', вѣлчѣнт[ь] 39', 40. Ти примери, где се уместо ϵ ($< \text{a}$) и ϵ ($< \text{e}$) пише ie , упућују на грешке, или, вероватније, на страну појаву у српскословенском писаном изразу. Можда је ту у питању мешање одређених слова, или се показује утицај руског изговора, али се ни једна од тих претпоставки не може са сигурношћу потврдити.

У првом делу конволута, углавном се чувају етимолошке позиције ϵ и ь . У два примера, међутим, на месту ь јавља се и : подѣмѣванѣ 22', подѣмѣанѣ 25, што показује утицај узорака или источнословенског или јужнословенског босанског порекла.

³¹ И. Грицкат, *Лезичка анализа јужнословенских абаѣара*, Јужнословенски филолог, 41, Београд 1985, 60.

Упознавање са историјом текста списа у којима се јављају неке од наведених појава бациће више светла на порекло тих правописно-језичких особина.

За разлику од главне руке другог дела рукописа, у првом делу се сразмерно чешће уочававају примери са знаком s у словној функцији на етимолошком месту и на месту слова z, нпр. кнезѝн 5, сѣло 15, сѣльством[ь] 20, сѣланѣишн 27, сѣѣрь 37, вразн 39.

Акценти и спириѣуси. Ресавски карактер ортографије апостолског текста јасно се препознаје у писању надредних акцената и спиритуса, који су пореклом из грчког писма. Они се не стављају доследно изнад сваке речи, а понекад се у истој речи појављују и два акцената и нису увек јасне разлике између њихових позиција. Од акценатских знакова акутом (´) се обично обележава нагласак над вокалом у једносложним речима и почетном или средњем слогу вишесложних речи. Гравис (`) се, по правилу, ставља на завршни или, ређе, средњи слог речи, а понекад и на једносложне речи. Кендема (или двоструки гравис ``) се понекад јавља, нарочито изнад крајњих и и ѣ на местима где најчешће стоји гравис. У првом делу конволута писар често ставља кендему на крајње вокале. Спиритус ленисом (´) су обично означени вокали једносложних и вишесложних речи у различитим позицијама, нарочито н и прејотовани вокали. Овај знак се често комбинује са акутом (´) и обично се јавља изнад почетног вокала. Помоћник главног писара у другом делу конволута чешће има акут на крајњем самогласнику. Најмлађа рука од акценатских знакова уопште не пише кендему.

Скраћивање речи. Три традиционална начина скраћивања речи у српскословенској писмености заступљена су и у нашем кодексу. Само титла, која је најстарији надредни знак за скраћивање, по правилу, ставља се изнад сакралних речи. Скраћивање титлом и надметнутим словима („словотитла”) обухвата сакралне и бројне обичне речи. Нарочито у оном делу кодекса који садржи упутства за читање Апостола налази се већи репертоар надметнутих слова. Надметнутим словом без титле скраћују се обичне речи. У надметнутом положају често се налазе слова д и т.

Иниѣрѣункција. Главна рука другог дела конволута најчешће пише тачку, црне или црвене боје, и, ређе, зарез, што може да буде знак конзервативније традиције средином XV века. Оба знака су на доњој линији реда. Код писара првог дела конволута, осим наведених знакова, користи се и тачка са зарезом. Обе руке на крају већих садржинских целина стављају две или три тачке (: ·:), иза којих је често повучена једна хоризонтална, мање или више украшена, таласаста

линија. Мање или више сличне интерпункцијске знаке користе и остале руке, с тим што најмлађа рука тачку и зарез пише по средини реда.

У краћој језичкој анализи осврнућемо се само на неке особине светогорске редакције у тексту Апостола, јер потпуни опис језика текстова вараждинског кодекса изискује детаљнија истраживања. Међу најважније одлике црквенословенских текстова светогорске редакције, за разлику од ранијих редакција, спадају велико прилагођавање верификованим грчким предлошцима и узорима и, такорећи, потпуно уједначавање тих текстова када су у питању исти садржаји, што значи да језик и текст појединих дела истог садржаја, као што су и апостоли, могу само у незнатној мери да се међусобно разликују, али се они, уз одређене изузетке, сасвим јасно разликују од ранијих редакција.

Пажњу ћемо скренути на важније језичке црте светогорске редакције нашег текста на основу најновијег бугарског издања о развоју црквенословенског апостолског текста.³² У њему су, на основу поређења више текстова, представљене и сумирано приказане граматичке и творбено-лексичке особине, између осталих, и „атонске редакције”,³³ која се, уз мање изузетке, одразила и у вараждинском тексту.

Међу граматичким цртама светогорске редакције јавља се, на пример, доследно замењивање облика акузатива анафорске и релативне заменице облицима генитива када су у питању лица. Тако уместо *слышахомъ н* (Дап 6, 11) у ранијим редакцијама, у вараждинском тексту (Вар) и другим млађим текстовима стоји *слышахомъ его* („чусмо га”). Међу ове црте спада и замена повратне заменице себе сложеним изразом *дрогъ дроуога* према грч. *ἑαυτὸν*, на пример *възлюбите себе* (1 Пет 1, 22) из старијих текстова, у Вар и осталима исправља се на *дрогъ дроуга любите* („љубите један другог”). Изгледа, ова појава у Вар није сасвим доследно спроведена јер у Дап 4, 15 читамо *стежаахоу се къ себе* („питаху један другог”), док у новорускословенском тексту, у чијој основи је такође текст светогорске редакције, стоји *стазахъса дрогъ съ дрогомъ*.³⁴ Особина светогорске редакције се показује и у дословнијем превођењу

³² И. Христова-Шомова, *Службеният Апостол в славянската рѣкописна традиция*, София 2004.

³³ Иста, 769-785.

³⁴ Новорускословенски цитат наводимо из: : *НОВЫЙ ЗАВѢТЪ Г[О]С[ПО]ДА НАШЕГѦ ИН[С]СЯ ХР[И]СТА*, London - Dunstable 1959. У наведеном бугарском издању ово се место не упоређује.

грчких предлошких конструкција са релативном заменицом на месту глаголског прилога садашњег од глагола бити у старијим текстовима. Тако према братниџ сѣщиџа съ нннн (Рим 16, 14) у старијим текстовима, у Вар и млађима, према грчком, јавља се нже съ нннн братиџ („браћу која су с њима”). То се у Вар понавља поводом сличних конструкција (1 Кор 6, 19; Дап 8, 14), али, слично осталим млађим текстовима, у Дап 9, 19 јавља се старија конструкција съ соуџнннн въ дамасцѣ оученикы („с ученицима који бијаху у Дамаску”). Грчка конструкција инфинитива са чланом већ је у ранијим словенским преводима апостола опонашана конструкцијом инфинитива са релативном заменицом (нже), али је у светогорској редакцији она постала уобичајена, нпр. изразу не отмѣтаѣтъ раздрѣшнѣтн обѣтованнѣ (Гал 3, 17) у старијим текстовима, одговара не ѡмѣтаѣтъ[ь] въ нже разоритн обѣтованнѣ („не одбацује ... да укине обећање”) у Вар и млађим текстовима. Јачање утицаја грчког предлошка у словенском тексту светогорске редакције показује се и у преводу грчких глагола са префиксом συν- и значењем радње која се врши заједнички. У старијим редакцијама су се ти глаголи преводили описно, у светогорској редакцији се преводу глаголом са префиксом съ- или, ређе, чува се старији начин преводу, нпр. съ ннмъ погрѣкѣше са (Кол 2, 12) биће у Вар и осталим млађим текстовима замењено изразом съпогрѣбше се емоу („закопавши се с њим”). У другом примеру (Рим 8, 22), где и већина млађих текстова има описно преведен одговарајући грчки глагол, Вар има превод у духу светогорске редакције съвздыхаѣтъ[ь] намъ („уздише ... с нама”). У новорускословенском је на овом месту съ намн совоздыхаѣтъ; што представља компромис између два начина преводу.

Дубоко осмишљена теолошка али и филолошка начела у стварању текстова светогорске редакције нарочито се јасно одражавају у њиховом речнику (лексици). Један од лако уочљивих принципа је да се грчке позајмљенице (грецизми), које су се јављале у ранијим редакцијама, замене домаћим словенским речима, које по свом облику и значењу у великој мери опонашју грчке предлошке. Примери:³⁵

благовѣстѣннѣ - евангелнѣ; εὐαγγελιστός, „јеванђелист” Дап 21, 8; Еф 4, 11, али у 2 Тим 4, 5 ће и вараждински текст имати грецизам, слично старијој групи.

³⁵ У примерима које наводимо на првом месту су речи из Вар и текстова светогорске редакције, затим следе речи из старијих редакција, одговарајуће грчке речи, као и одговарајући изрази на савременом српском језику из издања: *Библија или Светио писмо Старога и Новога заветѣа*, превео Стари завет Ђура Даничић, Нови завет превео Вук Стеф. Караџић, Београд 1990.

ннoкзѣгѣскъ - варваръ, странѣникъ, ннoлзѣгѣскъ; βάρβαρος, „нијемац”
1 Кор 14, 11

пoслaнѣникъ - aпoстoлъ; ἀπόστολος, „aпoстoл” 2 Пет 1, 1; 1 Кор 1, 1; 2 Кор 1, 1; 2 Кор 8, 23 и др. У 1 Сол 2, 6 Вар слeдe старијe пpeвoдe. Од двa мeстa (2 Кор 11, 5 и 2 Тим 1, 11) гдe свe испитани млaђи тeкстoви имaју грчкy пoзajмљeницy, нa јeднoм од њих (2 Кор 11, 5) и Вар имa истy пoзajмљeницy, aли нa другoм (2 Тим 1, 11) имa слoвeнскy рeч у дyхy свeтoгoрскe рeдaкцијe. Рeђe сe чyвaју пoзajмљeницe у Вар и у вeћини тeкстoвa свeтoгoрскe рeдaкцијe, нпp. нoлъ („идoл” Дaп 17, 16) и кoуцнрь („oлтaр” Дaп 17, 23).

Знaтнo вeћи дeo рeчникa свeтoгoрскe рeдaкцијe чинe oнe рeчи слoвeнскoг пoрeклa кoјe сy нa мeстy рeчи из старижих рeдaкцијa, или сe, рeђe, пpeузимaју из тих рeдaкцијa. Мeђyтим, и кoд њих јe вeoмa yчлoвa тeжњa дa сe штo вишe мoдeлирaју пpeмa oдгoвaрaјућим грчким oбличким и знaчeњским yзoримa. Пpимeри:

бaснъ - бaиaннѣ; μῦθος, „гaтaлицa” 2 Тим 4, 4

блaгoтвoрeнѣ - блaгoдѣaннѣ; ἀγαθοποιία, „дoбрa дјeлa” 1 Пет 4, 19

нaчeлѣникъ - влaдѣкa; ἀρχηγός, „нaчeлник, пoглaвaр” Дaп 3, 15; 5, 31

oбрaзъ - тѣлo; εἶκόν, „oбличјe” 1 Кор 15, 49

пoзнaннѣ - рaзoумъ; ἐπίγνωσις, „пoзнaњe, дa гa пoзнaтe” 2 Пет 1, 8; Рим 3, 20; Еф 1, 17; 4, 13; Кол 1, 10; 3, 10

срeдѣникъ - жнѣкa; συγγενής, „рoд, рoдбинa, рoђaк” Рим 9, 3; 16, 7; 21

тpeпeцaтн - кoтaтн сe; τρέμω, „дрхтaти” 2 Пет 2, 10

тѣцeслaвѣнъ - вeлнѣвъ; κενόδοξος, „лaжнa слaвa” Гaл 5, 26.

Из грaђe нa oснoвy кoјe сe у бугaрскoм издaњу пpeдстaвљaју oсoбинe свeтoгoрскe рeдaкцијe aпoстoлскoг тeкстa Вар сe нaјвишe слaжe сa рyкoписoм бp. 88 Нaрoднe библjoтeкe у Сoфији. Тaј спoмeник јe српскe рeдaкцијe и исписaн јe 1362. гoдинe.³⁶

³⁶ О тoм рyкoпису вишe: И. Христoвa-Шoмoвa, нaвeдeнo дeлo, 37-38. Видeти пpилoжeнe сликe 1-4.

Неки од наведених примера претходних поређења указују на то да је степен грецизације словенског вараждинског текста, односно његових предложака, био доследнији него у неким другим текстовима светогорске редакције. О томе се говори и у већ наведеној литератури када се скреће пажња на могуће разлике између текстова исте редакције: „Интересантно је да је *Вараждински аѵостѵол* из 1454. г. отишао најдаље у опонашању грчког језика”.³⁷ То показује да вараждински текст припада грани текстова који су после спроведене светогорске редакције били још више прилагођавани грчком предлошку.

Илуминација

Једноставнија илуминација кодекса изведена је у неовизантијском стилу, који је био распрострањен у оновременим рукописима православних народа на Балкану. У њој се комбинују геометријски и биљни елементи без фигуралних представа. Појединим елементима украса и њиховом комбинацијом означавају се хијерархијски односи између саставних делова садржаја Апостола.

Први део конволуѵа. На листу 1 је сасвим скромна уска заставица са мотивом плетења двеју трака, на крајевима су завршни биљни украси. Контуре су црне боје, а простор између њих је колорисан црвеном бојом. Црвене боје је и мањи крст, сигниран скраћеницама $\overline{\text{IC}} | \overline{\text{XC}} | \overline{\text{N}} | \overline{\text{K}}$. Нешто је већа и сложенија заставица на листу 9' са мотивом бесконачних преплетених трака чији крајеви прелазе у биљне украсе. Контуре су црне боје, а део површине колорисан је црвеном бојом. Поред више једноставних геометријских иницијала и великих почетних слова, као и великим црвеним словима исписаних наслова, ретко се јављају иницијали мање или више украшени биљним мотивима, висине 2-3 реда. Основни текст је исписан мастилом тамније мрке боје, док су заглавља, наслови, иницијали, рубрике, велика слова, нека почетна мала слова, бројне ознаке на маргинама изведени црвеним мастилом.

Други део конволуѵа. Скромна и једина заставица (на горњем делу л. 51) означава почетак апостолског текста (Дела апостолских) и, истовремено, почетак читања на Литургији првог дана Васкрса. Она испуњава уже правоугаоно поље у којем један низ прстенова, који се

³⁷ Р. Ковачевић, *Неки проблеми грецизације ...*, 124.

додирују, наткриљује други. Кроз њих се преплиће трака у виду стилизоване вреже лозе. На оба краја се налазе украси од листова и полулистова. Контуре су нацртане смеђим мастилом, којим је исписан и основни текст, а површине су колорисане црвеном, зеленом и окер бојом. На заставици црвеном бојом представљен је једноставни шестокраки крст, сигниран $\overline{\text{C}} | \overline{\text{X}} | \overline{\text{N}} | \overline{\text{K}}$. На л. 229 изнад почетка посланице је празан простор висине три реда, који наговештава да је у тексту била предвиђена још једна заставица. Наслови већих текстуалних целина пишу се крупнијим црвеним словима која прелазе у траку слова различите висине. Неки од њих су богатије украшени биљним мотивима (нпр. л. 154), у неким се украс своди на појачане контуре, пречкице, куглице, троуглиће и преломљене контуре (нпр. л. 219'). Иницијалима се означавају почеци уводних текстова уз поједине списе (сказанија на л. 103', 129', 153' и др.) и самих списа (л. 51, 104, 109' и др.). Њихова висина досеже и до пет редова (нпр. л. 175) и истичу се богатим биљним орнаментом, што чине лиснати пупољци, бројне витице, гранчице, поред уобичајених елемената украса на појачаним контурама. Они су понекад уклопљени у блок текста, а понекад су мање или више извучени на маргину. Претежно једноставнији и ситнији иницијали, а често и иницијална слова налазе се на почецима читачких формула са словима Б, В и Ч, од којих пажњу посебно привлачи петнаестак разних облика В у Делима апостолским. На њима су од орнамената, такорећи, само украсне пречке, али се њихов иницијални карактер и разноликост дочарава повећавањем димензија, заобљавањем и ломљењем контура. Већина потеза на овим облицима подсећа на брзописне манире. Почеци мањих текстуалних целина, као што су рубрике, делови читања, наставак читања после рубрике, краћа богослужбена упутства, имају сасвим скромно украшена мања иницијална слова, чију функцију често преузимају обична велика а понекад и мала слова. На важније почетке текста, поред иницијала, указује се и украсним цртежима црвене боје са претежно биљним мотивима (51, 115', 196 и др.). Елемент украса је и извођење завршног дела апостолског текста сужавањем редова у облику троугла са врхом окренутим надоле („концовка”). Основни текст, велики део рубрика, неке ознаке зачала на маргинама писани су мастилом мрке боје. Насловни текстови, велика слова на почетку текстуалних целина, ознаке зачала на маргинама, живе ознаке на горњим маргинама, рубрике или делови рубрика, крупније тачке и писарев запис изведени су црвеним мастилом. Изузетно се користи и плаво мастило, на пример, у живим ознакама (листови 80', 81', 170, 176 и др.).

Повез

Повез рукописа је од дашчица (величине 290x190 см) пресвучених смеђом кожом са традиционалним византијским орнаментом у техници слепог отиска. Даске корица са косим рубом, зарезаним према унутра, без жљеба на ивицама. Хрбат са четири ребра. Доња корица прелази блок рукописа, а предњи руб горње, вероватном накнадном интервенцијом, тј. вероватним повећањем блока књиге, поравнат је са резом. Капитал је исплетен избледелим црвеним и зеленим канапом. Две копче су монтиране на раван ремен, који је причвршћен за доњу корицу. На крају ремена су металне копче са закачком, а на горњу корицу су закуцане две плочице са четвртастим отвором за које се закачиће савијени део копче. Основу композицијске схеме чине линеарногеометријске композиције са биљним и хералдичким орнаментом. Све линије схеме су двоструке. Два концентрична непрекидна оквира по рубу корице омеђују средишње правоугаоно поље, у којем су повучене четири хоризонталне линије и више дијагонално укрштених линија, а на предњој корици и једна вертикална линија. Ове линије деле средишње поље на правоугаонике, ромбове и троуглове. Две оквирне траке су сасвим испуњене врежом уплетене лозе са жиром, а преко њих се таласасто провлачи пунктирана трака. Иста врежа са жировима и пунктираном траком појављује се и у два хоризонтална правоугаоника средишњег простора. У размештају тих орнамената предња корица се разликује од задње. У празним просторима између линија средишњег правоугаоника симетрично су распоређени поједини флорални елементи украса, као што су петолисне розете и акантусови листови. Међу украсима се јавља прилично неразговетан мотив, налик на хералдички знак. На сециштима двоструких дијагоналних линија су такође ситније петолисне розете. На хрпту су исто отиснути већ набројани елементи флоралног украса.

Да описани повез није израђен у исто време када је Апостол исписан, тј. средином 15. века, показују неки његови детаљи који су карактеристични за каснија времена. После 15. века кодекси све чешће имају облик издуженог правоугаоника, као и наш рукопис, а раније су више квадратног облика.³⁷ Такође после 15. века се усталио начин израде корица које прелазе књижни блок.³⁸ Ребра на хрпту кодекса су видљива од 16. века.³⁹ Плочице са четвртастим отвором на горњој

³⁷ Р. Ковачевић, *Неки проблеми прецизације ...*, 124.

³⁸ З. Јанц, *Кожни повези српске ћирилске књиже*, Београд 1974, 24.

³⁹ Исто, 24.

⁴⁰ Исто, 66.

корици помоћу којих се затвара рукопис јављају се после 16. века.⁴¹ Од 17. века се усталило да је ивица даске која прелази књижни блок зарезана укосом од споља према унутра.⁴² Може се претпоставити да су данашње корице кодекса израђене у 17. веку и да се њима прво повезао други део конволута, тек накнадно се нашао међу корицама и први део. У прилог томе је и чињеница да је ивица предње корице поравњана са резом. Друга могућа претпоставка је да корице првобитно нису биле израђене за данашњи блок листова, већ за неки други. У том случају њима је садашњи блок накнадно повезан. Повез је морао бити обновљен у првим деценијама 18. века. На то упућује филигранолошка анализа коричних и осталих најкасније уложених листова.

Садржај

Први део конволута садржи изабране саставе црквених отаца и литургијска упутства.

л. 1, 3-4 (прекид у тексту) 2': Епифаније Кипарски о дванаест апостола. л. 2', 5-9': Кратко казивање о Доротеју Тирском и његов спис о седамдесет апостола (који није довршен). л. 9': Слова и поуке Јована Златоустог, најчешће на посланице апостола Павла. л. 38': Сказаније (објашњења, упутства) за читање Апостола и појање одређених богослужбених текстова у све дане седмице од првог дана Васкрса до Сиропусне недеље (36 седмица). л. 49': Уводни текст или Сказаније Теофилактово уз Дела апостолска.

Набројани основни елементи садржаја, нарочито последњи, добро показују да је први део конволута, иако касније изведен, у чврстој садржинској вези са другим раније исписаним делом.

Други део конволута садржи пуни текст Апостола са уводним текстом (Сказанија Теофилактова) уз сваки спис (који нећемо посебно наводити у опису садржаја), и текстове који су важни за литургијску примену Апостола, као и још неке богослужбене текстове. Уводна сказанија Теофилактова су, у односу на ранија времена, сразмерно честа у српскословенским апостолским текстовима 15. века.

л. 51: Дела апостолска (једино испред овог списка нема уводног сказанија у другом делу конволута, али се оно налази на крају првог); л. 104: Саборна посланица апостола Јакова; л. 109': Прва саборна посланица апостола Петра; л. 115: Друга саборна посланица апостола

⁴¹ Исто, 30.

⁴² Исто, 25

Петра; л. 119: Прва саборна посланица апостола Јована; л. 125': Друга саборна посланица апостола Јована; л. 126': Трећа саборна посланица апостола Јована; л. 127': Саборна посланица апостола Јуде; л. 129': Римљанима посланица апостола Павла; л. 153': Прва посланица Коринћанима апостола Павла; л. 175: Друга посланица Коринћанима апостола Павла; л. 188': Галатима посланица апостола Павла; 195': Ефесцима посланица апостола Павла; л. 202': Филипљанима посланица апостола Павла; л. 207': Колошанима посланица апостола Павла; л. 212: Солуњанима посланица апостола Павла; л. 219: Прва посланица Тимотеју апостола Павла; л. 224': Друга посланица Тимотеју апостола Павла; л. 228': Титу посланица апостола Павла; л. 231: Филемону посланица апостола Павла; л. 232: Јеврејима посланица апостола Павла. Више пута се уочава да је по један или неколико стихова изостављено приликом преписивања а има примера и за грешку у редоследу текста и у понављању истог дела текста.

л. 246': Месецослов садржи распоред читања по календарском циклусу црквене године од 1. септембра до 31. августа. Од помена 13. јануара наводи се „међу светима оца нашег Саве, првог архиепископа српског”, а 8. фебруара „преподобног оца нашег Симеона, новог мироточца српског”.

л. 253': Саборник у којем се указује на прокимене, стихове, апостолска читања, алилује и причасне суботом и недељом у пасхалном и духовском циклусу од Сиропусне суботе до недеље Свих светих, тј. прве недеље после Духова. л. 256: Прокимени, апостолска читања, алилује у различитим приликама. На л. 258 је писарев колофон. л. 258': садржи прокимене, алилује и причасне за сваки дан седмице од понедељка до недеље. л. 259: Блажена за осам гласова из Октоиха.

Записи

У кодексу има више записа, бележака и проба пера, који нису увек читки. Осим писаревог колофона у другом делу конволута, већина тих текстова исписана је курзивом 18, ређе 19. века. Овде ћемо навести само неколико значајнијих и мање или више потпуних, који се тичу, пре свега, историјата рукописа.⁴³

⁴³ Приликом рашчитавања записа скраћенице смо разрешили у угластим заградама, а наше реконструкције текста означили смо у полукружним заградама.

Предња страна предњег коричног листа. Прва рука (словима ћирилице и латинице): **(1)** Сня н бо(z)estvenая сннга глаголеми ар[о]столь Sve-steno нерея subote. Друга рука: **(2)** Собственною рѣкою своєю Г[о]сподара нашн варошн Ёрдеви[ка] (Н) ваин препорѣчамъ ... ради ... Госпоиу ... мою газдарницю [1]772. Трећа рука: **(3)** Сня Божественая кнѣга глаголеми Апостоль ц[ε]ркве храма с[вя]таго ѿ[т]ца Николае рѣкою ереа Мнханла Поповнѣа [1]769 лето, априла 27-го д(ня). Четврта рука (неуједначеним писмом): **(4)** Сня божественая кнѣга глаголемаа Апостоль ц[ε]ркве храма с[вя]таго ѿ[т]ца Николая.

Задња страна предњег прикоричног листа. Прва рука (иста која је исписала запис 2): **(5)** Високородни, господаръ нашъ Геворгне Марков(ъ)... Друга рука: **(6)** Софроніе Станоевнчъ.

На предњим странама листова 2-7 на доњој маргини: **(7)** (2) Сію кннгу Ап[осто]лъ церкве Ёрдевицке храма (3) с[вя]таго Николаа бывшн ми на генерал... внзнтн (4) Язъ смиренный Іеромонах[ъ] Хоповскн Ярхіеп[н]скопо (5) мнтрополнт[скн] (егзархъ) лѣто [1]763 декем[бра] 11-го (6) своєю рѣкою подпнсахъ (7) Гераснм Радосав(левнчъ).

Предња страна листа 18: **(8)** Пречестнѣншемъ господиу Марку.

Предња страна листа 31: **(9)** У Ёрдевику (...та е) холера.

Предња страна листа 34: Прва рука: **(10)** Марко Поповъ. Друга рука: **(11)** Софроніе [1]768/[1]769 ноембра 16.

Предња страна листа 39: **(12)** Преподобная мати Ангелнна - Марко.

Задња страна листа 50: **(13)** Сня Божественая Книга глаголеми Апостоль ц[ε]ркве храма с[вя]таго ѿ[т]ца Николая Совершенн возрастъ (!) Нашего Спасення Подпнсахъ рѣ[ко]ю своєю Софронне Станоевнчъ [1]768-го лѣта М[ѣ]с[ε]ца Ноемра 12-го во Ёрдевику.

Предња страна листа 76: **(14)** Которн первн люди Господа(ра) Марка Апо(ст)оловиѣа ѿ региментн.

Задња страна листа 122': **(15)** Собственною рѣкою своєю господинъ Мнханлъ.

На странама листова 124' - 127' истом руком која је исписала запис 2: **(16)** (124') Благородномъ господарѣ (125) здравствѣи с ваин господарн драги (125') такоберъ молнио любезни (126) брате нашъ Іаннѣне пречестности вашон (126') пречестности вашен ѿ[т]цъ іерен (127) Мнханлъ Поповнѣа здравствѣю на многая лѣта с ваин (127') 1768-го лѣта.

Задња страна листа 139': **(17)** Софронне.

Апост. #52

2a

P

2

ПАСМЪНТОУ СМЪРОУ СМЪРОУ СМЪРОУ СМЪРОУ

ПРВОНОУ БО СЛОВО СЪТВОРНХЪ ѿВЪ
 СЪХЪ ѿ ФЕОФИЛЕ ѿ НИХЪ ЖЕ
 НА СЪТЪ ІС ТВОРН

Цонев, №88

Сл. 1. Апостол, Народна библиотека „Гирило и Методије“,
Софија, бр.88, српска редакција, 1362, 2.

9
9
окантесе оубо нѡбратитесе . да ѡ
цѣститесе ѡвашнхъ грѣхѣ .
яко да придоутъ вѣрѣ мѣла ѡ
лиця гнѣя . и послѣ тѣ про на рѣна
говамъ хайа . Его же побан
тѣ непни оубо при нѣти . да же до
лѣтѣ оустройнѣа . ну же гла бѣ
оустн вѣхъ стыхъ своихъ
прркъ ѡ вѣка . мѡ існко
къ ѡцемь рѣ . яко пррка вамъ
вѣдѣн гнѣтѣ гѣ бѣ вашѣ ѡбратн
нѣ ваше яко мене . того послуша
нте . ѡ вѣ мѣнко аще рѣ тѣ
къ вамъ . боудет же вса ка дѣа .
яже аще непослушантѣ пррка
того . по трѣбнѣтсе ѡ людн .
н всн же пррцн ѡ самоу нла нѣ
про чнхъ . Елицн глаше нѣ вѣ
стнше днн снн . вы есте снѡвѣ
прркъ . нзавѣта н же положн
бѣ къ ѡцемь вашнмъ . гла къ

крѣтнѣстее, въ хѣ сѣбѣ кѣстее. нѣ
 ноуден ннелннѣ. нѣ рабнн сѣбѣ
 нѣ моужьскы поль ннженскы. всн
 бѣвы кднносте сѣхѣ ісѣ. ащелн же
 бѣхѣ. оубѣ авраамнн сѣменете.
 нпо сѣбѣ тованию на слѣдннцн. **кѣ**
стыдѣже нѣ. глаю же. въ нелнколѣ
 на слѣдннкѣ млнць нѣ. нн тнлѣ же
 лоуѣшннѣ раба. господь сынъ вѣмѣ.
 нѣ по побелн тельннѣ нпрнста вн
 кѣ. до нарока шѣла. тако нмын
 сѣя бѣхѣ шѣ млнцн. постнхѣ а
 мн мнра бѣхѣ о мѣ порабощенн.
кѣ нарохѣ. кѣ нѣ. брѣ. сѣя прнн
сѣ же прннде ко нн тнлѣ тоу, посла
 бѣ сна своно го. ражающаа го сѣ же
кѣ ны. бѣвающа по законѣ, да по
 законннѣ нскоупнть. дѣвыненнѣ
 прнмемѣ. **кѣ** тѣ дѣяко же нсте
 шѣ бѣ. посла бѣ дѣхѣ сна своно го въ
 срѣцаши. въпнѣ а бѣ сѣць.

f. 208. v. 47

Бла сла все ли днь дядь бѣ твѣ ни испль пѣ нтесе
 нѣ оуи фѣ сѣ іаковоль хвлоуеь врьшаю ть.
 вѣ нцѣ бѣ оуи тѣ стволъ хвломъ въ злшераю
 тсе . ннен среннаго на земли проповѣ длють н
 въпнють . спен шедре тсе сла вешій про гла . д .
 анвнъ бѣ въ . сѣ въ цркви апль мѣ га гла . сѣ раеска .
 нѣ . расни . гла . гла . а . по мени сѣ ори . хвалите .
 вѣ . ки . сѣ ть мнѣ сѣ . б . тѣ мѣ нте въ ннѣ комидн
 вѣ нте степи троное . бѣ стрт рпци н пратрониса нлоу .
 вѣ . кѣ сѣ ть мнѣ цѣ въ бн тленлѣ нзбнннъ
 вѣ хѣ ра шѣ рола . нх тѣ . д . тѣ соущѣ н прѣ на
 го оца нашего мѣ рке ла . Мо пастнраноу снпа
 бнн прѣ . стрт мѣ стѣ н прѣ на нлоу прѣ . о тѣ вѣ вѣ .
 сѣ . кѣ прѣ н мнѣ мѣ ко гла . з . по рѣ тею на .
 вѣ вѣ нтѣ емѣ роу шѣ шу сѣ црн . вѣ лѣ вѣ нѣ пе
 вѣ сѣ вѣ дн прѣ нх одѣ тѣ . зѣ вѣ зю сѣ вѣ шена сѣ
 вѣ нѣ емѣ . нѣ прѣ о сѣ плѣ оу шѣ нтсе . н по жнѣ тѣ
 мнѣ нѣ ко пшеннцоу . ры дѣ сѣ кѣ нѣ ко дѣ рѣ
 тѣ вѣ нѣ го въ скорѣ разорн тсе . на лѣ мѣ . сѣ тѣ мѣ цѣ .
 вѣ . а . тѣ мѣ цѣ нѣ сѣ . прѣ нѣ на го зѣ тѣ нѣ . глау .
 вѣ а прѣ . вѣ . ла прѣ нѣ нѣ мѣ трѣ на шѣ мѣ ланѣ нѣ
 рн мѣ нннн вѣ сн днѣ шѣ дѣ вѣ нѣ вѣ соу слоу прѣ .
ЩЕ КЪ ВѢ ННА ДН ЛА ДЪ ННА
 мѣ . тѣ . аношѣ . дѣ . вѣ прѣ вѣ по пль тнѣ оу бѣ р
 занѣ сѣ га нашего іс хѣ нпаметъ велнсаго оца
 нашего вѣ сѣ іа . архѣ ппа кѣ сѣ рѣ па па докы кѣ сѣ .
 вѣ вѣ соу землю нзѣ дѣ вѣ шѣ нѣ твоѣ прѣ . гла . а .

Сл. 4. Апостол, Народна библиотека „Тирило и Методије“, Софија, бр.88, српска редакција, 1362, 314.

На предњој страни листа 258 је колофон писара Апостола, који је најзначајнији запис у кодексу: **(18)** Сл[а]ва, нже въ тронци единомуу в[ог]оу дав[ъ]шомоу по начелѣ и ко[нѣ]ц[ъ]. Вѣсакомоу дѣлоу вл[а]гоу нже ѿ немѣлъ начиннаемоу і съвршаемѣ: Вѣ лѣт[о]. * сѣѣѣ. (6962-5508 тј. 1454) исписа се сы в[о]ж[ъ]ст[ъ]вны пракзы, въ вараждине цѣланскіе области. при вл[а]гот[ъ]стыков, и х[р]н[ст]олюбывон г[о]сп[о]гѣ кнегыни каѣакоузыне. дѣщери деспота гюрга самодрѣжца сръбьскаго:— У транскрипцији савременом српском ћрилицом: *Слава иже ва Тројици јединому Богу давиому ѿ начеле и конач васакому делу благу иже о њем начинајему и савршајему. Ва лѣтѣ * сѣѣѣ. [6962-5508 тј. 1454] исписа се си божастѣавни ѣракси ва Вараждине цѣлискије областѣи ѣри блажочастѣивој и христѣољубивој жосѣође кнегѣиње Каѣакузине, дашѣери десѣоѣа Ђурђа самодрѣшца срѣскаго.*

Текст осавремењен гласи: „Слава једином Богу у Тројици који са почетком даје и крај сваком добром делу, започетом и окончаном Њиме. Године 6962. [1454] исписа се овај божаствени пракси [апостол] у Вараждину цѣлске области, при благодчастивој и христољубивој госпођи кнегињи Кантакузини, кћери деспота Ђурђа, самодршца српског”.

Предња страна листа 259 истом руком као и запис 2: **(19)** Племенито родномоу господару родн се младенецъ [1]7(69).

Предња страна задњег прикоричног листа: **(20)** Благородному, снѣ Божественая Книга Глаголемн Апостолъ Подъ покровомъ Храма С[в]я[т]аго ѿ[т]ца Николая [1]796. лето апрѣла 28 село Хердевника.

Задња страна задњег прикоричног листа. Невештим полууставом: **(21)** Снѣ и божественнаѣ книга глаголемн Апостолъ ... прѣстављшаго се кнрѣ попа Свѣоте кѣпи за петъ фо(р)ннти село ... Хердевникъ 1731. Поред истом руком као и запис 21: **(22)** Блаженѣшаго патрѣара Нашего арсенна. Друга рука: **(23)** (Но)анѣ Марковнѣ [1]772.

Унутрашња страна задње корице невестим полууставом: **(24)** Снѣ книга глаголемн апостолъ попа свѣоте.

На истој страни је и белешка: **(25)** „Ову књигу сам добио од г[ос]подина] Јоце Вујића млађег, сина Јоце Вујића старијег из Сенте А[лекса] Ивић”.

На истој страни печат са текстом: Библиотека А. Ивића Суботица.

Закључак

Рукопис *Вараждинског апостола* састоји се из два посебно писана дела, која су садржински повезана. Први део овог конволута исписао је непознати писар у првој половини 16. века на непознатом месту и садржи текстове отаца цркве и упутства у вези са читањем апостола. Други део конволута урадила су два непозната писара, главни скриптор и његов помоћник. Главна рука је оставила запис у којем се казује да је Апостол преписан 1454. [тј. 1453. или 1454.] године у Вараждину, при кнегињи Катарини Кантакузини Бранковић. Почетком 18. века у овај део рукописа уметнуту су листови са текстом непознатог писара да би се надокнадио текст који се током времена оштетио или изгубио. Поред основног апостолског текста (Дела апостолских и посланица апостола), други део кодекса садржи и текстове неопходне за богослужбену примену Апостола. Српскословенски језички израз писан у рукопису има обележја ресавског правописа, али и бројне црте раније рашке ортографије. У првом делу су правила ресавске школе доследније спроведена, а у другом има више колебања у примени правописних правила. Језик и текст Апостола у другом делу имају карактеристике светогорске редакције, која се одликује доследним прилагођавањем црквенословенских текстова грчким предлошцима или узорцима. Скромнији украс кодекса урађен је у неовизантијском стилу. Повез, који није прилагођен садашњем блоку листова, највероватније је израђен у 17. веку. У неким од записа и маргиналних бележака саопштени су детаљи о судбини рукописа.

Дужну захвалност и на овом месту изражавамо др Томиславу Јовановићу, редовном професору Филолошког факултета у Београду, на колегијалним саветима приликом израде, као и великој помоћи при техничком уређивању овог описа. Посебну благодарност исказујемо проф. Борјани Христовој, управнику Народне библиотеке „Ћирило и Методије” у Софији и проф. Елисавети Мусаковој, руководиоцу рукописног одељења исте Библиотеке, које су нам помогле у објављивању илустрација у овом раду. Захвалност изражавамо и сарадницима Музеја Српске православне цркве у Београду који су нам били од помоћи у истраживању рукописа и одговарајуће литературе.

Димитрие Э. Стефанович

ВАРАЖДИНСКИЙ АПОСТОЛ 1454 ГОДА

Резюме

Рукопись *Вараждинскоѡ Аѡстола* состоит из двух отдельно написанных частей, связанных по их содержанию. Первую часть этого конволюта переписал неизвестный писарь в первой половине XVI века в каком-то неизвестном нам месте. Она содержит тексты отцов церкви и руководящие указания в связи с чтением Апостола. Вторую часть конволюта выполнили два неизвестных писаря: главный скриптор и его помощник. Главная рука оставила запись, в которой говорится, что Апостол переписан в 1454-ом [т.е. 1453-ем или 1454-ом] году в Вараждине, при княгине Катарине Кантакузине Бранкович. В начале XVIII века в эту часть рукописи вставлены листы с текстом неизвестного писаря, чтобы восполнить пришедший в негодность или затерянный текст. Наряду с основными апостольскими текстами (Деяния апостольские и послания апостолов) вторая часть кодекса содержит также тексты, необходимые для богослужебного использования Апостола.

Сербский извод церковнославянского языка в рукописи несет в себе характеристики ресавского правописания, однако и многочисленные черты более ранней рашской орфографии. В первой части правила ресавской школы осуществляются более последовательно, а во второй заметны более значительные колебания в использовании правил правописания. Язык и текст Апостола во второй части обладают характеристиками светигорской (Афонской) редакции, отличающимися последовательным приспособлением церковнославянских текстов к греческим примерам или образцам.

Довольно скромное украшение кодекса выполнено в неовизантийском стиле. Переплет, не приспособленный к нынешнему блоку листов, вероятнее всего сделан в XVII веке. В некоторых записях и заметках на полях сообщены детали, связанные с судьбой самой рукописи.

Dimitrije E. Stefanović

THE VARAŽDIN APOSTLE-BOOK FROM 1454

Summary

The manuscript of the *Varaždin Apostle-Book* consists of two separately written parts united by their contents. The first part of this manuscript was hand-written by an unknown copyist and contains texts of the Church Fathers and rubrics concerning the liturgical usage of the book. The second section of the book was done by two unknown copyists, a scribe and his assistant. The copyist left an inscription saying that the Apostle-Book was copied in 1545 (i. e. in 1453 or 1454) in Varaždin during the time of Princess Catherine Cantacuzene Brankovich. In the early 18th century some leaves with the text of an unknown copyist were inserted into the manuscript in order to replace the sections of the text that were damaged or got lost with the passage of time. Next to the basic apostle readings (Acts of the Apostles and the Epistles by the apostles), the second section of the codex also contains texts indispensable for liturgical usage of the Apostle-Book.

The Serb-Slavonic version of terminology employed in the manuscript has marks of the Resava-school orthography as well as numerous characteristics of an earlier Raška orthography. In the first section are the rules of the Resava copying school applied in a more consistent way, but in the second one there are some inconsistencies in the application of the orthography rules. The language and text of the Apostle-Book in the second part have characteristics of the Athonite redaction, which is marked by a consistent adjustment of Church-Slavonic texts to the Greek samples.

A rather modest illumination of the codex was performed in the neo-Byzantine style. The book covers, otherwise not adjusted to the contemporary binding of leaves, was most probably made in the 17th C. Some inscriptions and marginal annotations contain details relating to the fate of the manuscript.

Dimitrije E. Stefanović

DAS APOSTELBUCH VON VARAŽDIN AUS DEM JAHR 1454

Zusammenfassung

Die Handschrift des *Apostelbuches von Varaždin* besteht aus zwei separat geschriebenen Teilen, die inhaltlich miteinander verbunden sind. Den ersten dieses Konvolutes hat ein unbekannter Schreiber in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts an einem unbekanntem Ort geschrieben und er enthält Texte von Kirchenvätern und Anleitungen, wie man das Apostelbuch zu lesen hat. Der zweite Teil des Konvolutes haben zwei unbekannte Schreiber, ein Schreiber-Meister und sein Helfer, erstellt. Die Hand des Hauptschreibers hat eine Anmerkung hinterlassen, die aussagt, dass das Apostelbuch 1454 [bzw. 1453 oder 1454] in Varaždin im Auftrag der Fürstin Katharina Kantakuzene Branković abgeschrieben wurden. Anfang des 18. Jahrhunderts wurden in diesen Teil der Handschrift Blätter mit dem Text eines unbekanntem Schreibers eingefügt, womit man den Text, der durch die Jahre hindurch verloren ging oder beschädigt wurde, zu ersetzen versuchte. Neben dem Grundtext des Apostelbuches (Apostelgeschichte und Apostelbriefe) enthält der zweite Teil des Kodex Texte, die in der liturgischen Anwendung und Lesung des Apostelbuches notwendig sind.

Die serbische Redaktion der kirchenslawischen Sprache der Handschrift trägt Merkmale der Resava-Orthographie, aber auch viele Merkmale der früheren Ras-Orthographie. Im ersten Teil sind die Regeln der Schule von Resava konsequenter umgesetzt worden, zugleich treffen wir im zweiten Teil eine unregelmässige Anwendung dieser Rechtschreibregeln. Die Sprache und der Text des zweiten Teiles des Apostelbuches sind charakteristisch für eine Redaktion, die wir am Heiligen Berg Athos vorfinden und dessen Hauptmerkmal das konsequente Anpassen der kirchenslawischen Texte an das griechische Original ist.

Die etwas bescheidenere Schmückung des Kodex wurde im neobyzantinischen Stil erstellt. Die Bindung der Handschrift, die nicht der heutigen blockweisen Bindung der Blätter angepasst wurde, wurde im 17. Jahrhundert ausgearbeitet. In einigen Notizen und Randanmerkungen kann man Details über das Schicksal der Handschrift erfahren.

Dimitrije E. Stefanović

L'APOSTOLO DI VARAŽDIN DELL'ANNO 1454.

Riassunto

Il manoscritto de *l'Apostolo di Varaždin* consiste in due parti redatte separatamente e interconnesse sul piano del contenuto. La prima parte del manoscritto fu redatta da un notaio sconosciuto nella prima metà del XVI secolo, in una località ignota. Il manoscritto racchiude i testi dei padri della Chiesa e le istruzioni riguardanti la lettura dell'Apostolo. La seconda parte fu eseguita da due *nótai*, anch'essi sconosciuti, da uno scriptor ed un suo aiutante. La mano principale vi aveva segnato un'annotazione tramite la quale ci viene comunicato che l'Apostolo fu trascritto nel 1454 (ovvero nel 1453 oppure 1454) a Varaždin, presso la principessa Caterina Cantacuzena Branković. All'inizio del XVIII secolo vennero inseriti all'interno di questa parte del manoscritto dei fogli recanti la scrittura di un notaio sconosciuto, per sostituire quelle parti del testo danneggiate oppure smarrite. Oltre il testo dell'Apostolo di base (Opere degli apostoli e missive degli apostoli), la seconda parte del Codice contiene anche i testi necessari per l'uso liturgico dell'Apostolo. La distinzione linguistica serboslava del manoscritto viene espressa tramite l'ortografia di Resava, ma contiene anche numerose caratteristiche dell'ortografia antecedente di Raška. La prima parte si attiene con maggiore osservanza alle regole della scuola di Resava, mentre quella seconda non risulta del tutto rigidamente adempiente alle regole ortografiche. Il linguaggio ed il testo dell'Apostolo mantengono nella seconda parte le caratteristiche della redazione "svetogorska" (del Monte Athos), che si contraddistingue da una stretta osservanza nell'adattamento dei testi ecclesiastici paleoslavi ai modelli o campioni greci. Gli ornamenti meno sfarzosi del codice erano stati eseguiti nello stile neobizantino. La rilegatura, non adatta al blocco attuale dei fogli, risale, con maggiore probabilità, al XVII secolo. Alcune annotazioni sui margini del manoscritto ci rivelano alcuni dettagli riguardanti il destino del manoscritto.